

Söz

Şener METE

TDK sözlüğünde ekleri, bileşikleri ve tamlamalarıyla birlikte dört tam sayfayı dolduran iki kelime var: Dil ve söz. Birbirini hem anlam hem kullanım bakımından tamamlayan bu iki kelime, aslında ömrümüzün sonuna kadar bizimle birlikte olan iki kavramdır.

Dünyadaki tüm nesnelere, tüm olayların ve fikirlerin ifadesi yalnızca bu iki kavrama bağlıdır.

Dil, her sözü söyleyebilir ama söz, dile bağlı olmadan da ifade edilebilir.

Söz nedir? Bakacak olursanız sözlüklere ya da ansiklopedilere, sözün karşılığında 9 ayrı tanım bulursunuz. Söz, cümledir; söz, kelimedir; söz, yazılı veya sesli anlatım yoludur; söz, öğüttür; söz, güftedir; söz, güvencedir vs.

Ben, sözü şöyle tanımlıyorum: Bir maksadı anlatmak için gösterdiğimiz çabaya söz deriz. Bu çaba, ister kelime ister cümle ister bir işaret ya da güvence olsun maksadımızı ifade ediyorsa sözdür.

Açıp sayacak olursanız sözlüğümüzde içinde söz kelimesi bulunan 129 adet tamlama ve kavram görürsünüz. “Söz açmak”, “söz etmek”, “söz söylemek”, “söz birliği etmek”, “söz kesmek”, “söz başı”, “söz hazinesi”, “söz meydanı”, “söz konusu”, “ilk söz”, “ön söz”, “son söz”, “tatlı söz”, “atasözü” gibi 129 kavram... Atasözleri, tekerlemeler ve özdeyişlerin içinde geçen söz kelimeleri ise buna dâhil değil...

Bilgisayarda, ağ ortamında gördüm ki söz ile ilgili olarak 78 milyon 200 bin dosya mevcut...

Bu kadar geniş kullanım alanı olan söz ile ilgili kimi tanımlarda, sözün cümle olduğu da yazılmaktadır ama “sözümü yarıda kesti” derken burada kast edilen cümle değil, bir ifadedir. Demek ki söz aynı zamanda, kısa ya

da uzun bir ifade anlamına da gelir. Konuşmada cümle veya kelime sözünü çok sık kullanacaksa arada bir söz demek gerekir çünkü bir cümlede aynı şeyin peş peşe tekrarlanması, kakofoni denilen yanlışla yani sıkıcılığa sebebiyet verir.

Söz, tek başına kelime de olamaz çünkü kelimenin karşılığı sözcüktür. Sözcük kelimesindeki -cük, küçültme belirten bir ektir. Ayşecik, kitapçık, bebecik, köycük... gibi adlar hep küçüklüğü veya eksikliği belirtir. O bakımdan söz, tam anlamıyla kelime değildir.

Anlatım bağlamında söz, aslında kişisel bir dildir. Kişinin dilidir. Konuştuğu lisan Türkçe, İngilizce, Almanca olsa da herkesin kendine özgü bir söz söyleme biçimi vardır. Burada vurgu, tonlama, coşku, duraklama gibi unsurlar rol oynar ama halkın diliyle 'kişinin aynası', ağzından çıkan sözlerdir. Bu bağlamda konuşulan söz, insanın kişiliğini de yansıtır.

“Kişi; sözün hamını, kemini, demini bilmeli” demiş Yunus Emre... Yani sözün zamanını, kötü olanını ve doğru olanını bilmelidir.

Sözle ilgili bugüne kadar yazılmış şiirlerin en açık ve en akıcı olanı ben-
ce Yunus Emre'ye aittir:

*Sözü bilen kişinin yüzünü ağ ede bir söz
Sözü pişirip diyenin işini sağ ede bir söz
Söz ola kese savaşı söz ola bitire başı
Söz ola ağılı aş bal ile yağ ede bir söz
Sözlerini pişirgil yaramazını aşirgil
Sözün us ile düşürgil demegil çağ ede bir söz
Gel ahî ey şehriyârî sözümüzü dinle bâri
Hezâr gevher ü dinârî kara taprağ ede bir söz
Kişi bile söz demini demeye sözün kemini
Bu cihân cehennemini sekiz uçmağ ede bir söz
Yürü yürü yolun ile gâfil olma bilin ile
Çok sakın ki dilin ile cânına dağ ede bir söz
Yunus imdi söz yatından söyle sözü gayetinden
Çok sakın o şeyh katından seni trağ ede bir söz...*

Yunus'un dizelerinden anladığımızı özetlersek sözle doğar, sözle yaşar ve sözle ölürüz. İnsanın ilki de sonu da sözdür. Söz vardır yüceltir, söz vardır yerin dibine batırır. Mercimek Ahmet'in dediği gibi “Söz Âdemde gizli değil, Âdem sözde gizlidir...”

Söz, ağızımızdan çıkmaktadır. Bunun karşılığı sözü söylemektir. Dil bilimciler, söylemek kelimesinin aslının “sözlemek” olduğunu yazar yani sözü ağızdan çıkarmak, bahsetmektir “sözlemek”. *Türkmen Türkçesi Deyimler Sözlüğü*’nde *galat söylemek*, “yanlış konuşmak” olarak açıklanmıştır.

Ahmet Bican Ercilasun; “Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Türkmençe, Uygurca, Azeri ve Türkiye Türkçesinde söz biçiminde; Başkurtçada hüz, Tatarcada süz şeklinde kullanılmaktadır” der... Şems-i Tebrizi, “*Sözü süz de söyle, gönlü bulandırmasın*” derken “söz” ve “süz”ü bilinçli mi yoksa uyum amacıyla mı kullanmıştır bilmiyorum.

İslamiyet öncesi Türk edebiyatının en önemli kaynağı olan Oğuz Kağan Destanı’nda söz, itaat ve emir manasında kullanılmıştır. Destanda, “Kim benim sözlerime ve buyruklarıma baş eğerse, hediyelerini kabul ederek, onu dost edinirim. Kim baş eğmezse, gazaba gelirim; düşman sayarak, ona karşı asker çıkarır ve derhal baskın yapıp onu astırır ve yok ederim” diye yazmaktadır.

Divan-ü Lügat-it-Türk’te söz, sav olarak yer almakta ve ‘atalar sözü, darb-ı mesel ve kıssa’ anlamlarında örneklendirilmektedir. Örneğin, “Bilginlerin sözlerini öğüt olarak al” denilmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de söz ile ilgili pek çok ayet yer alır. Kutsal kitapta; Allah’ın sözü, peygamberlerin sözleri ve kulların sözleri olarak her birinin üzerinde defalarca düşünülecek ayetler bulunmaktadır ve bu ayetlerle ilgili olarak da binlerce kitap yazılmıştır.

Burada 2 ayetin konumuzla ilgili olduğunu düşünüyorum:

Nisâ suresinde Rabbimiz, “Allah’a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler” derken; İsrâ suresinde, “kullarıma söyle: (İnsanlara karşı) en güzel sözü söylesinler” buyurmaktadır.

Bu iki ayeti yan yana getirirsek ‘doğru sözü en güzel biçimde söylemek gerekir’ diye bir sonuç çıkarabiliriz.

Buradan da sözlerimizin bir sanatkârın ince ve rakik dokunuşları gibi dinlenmeye değer olması gerektiğini söylersek “söz sanatı” kavramına ulaşmış oluruz.

Sözle ilgili olarak saatlerce konuşsak, sayfalarca yazsak gene de bitiremeyiz. Sözü sanat olarak kullanabilen kişilerin, söz üzerinde saatlerce değil yıllarca çaba gösterdiklerini söylemek bile sözün değerini açıkça ortaya koymaktadır.